

KUR'ÂN-I KERÎM'İ OKUMANIN DEĞERİ

Alican DAĞDEVİREN*

Öz

Bu makalemizde anlaşılacak ve hayata tatbik edilmek için gönderilmiş son ilahî mesaj olan Kur'ân-ı Kerîm'î metin düzeyinde, lafzî okuma açısından ele almaya çalıştık. Lafzî okuma konusunu önce Kur'an perspektifinden incelemeyi tercih ettik. Bu bağlamda "okuma" lafızlarını anlamsal boyutuyla değerlendirdik ve alanın temel kaynakları ekseninde konuya ışık tutmaya çalıştık. Daha sonra tarihi arka plan ile konunun gelenekteki iz düşümlerini tespit etmeye gayret gösterdik. Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiün uygulamaları ile lafzî okumanın hangi eksene oturması gerektiği konusunu ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Tilâvet, Lafız, İbadet

The Importance of Qur'an Recitation in its Original Words

Abstract

In this article we will deal the Qur'an, the last divine message sent to mankind to be understood and practiced in terms of its recitation in its original words and form. Firstly, we will study this issue from the Qur'anic perspective. In this context, we will discuss the wording "recitation" within the semantic content and shed light according to the main sources in this regard. Afterwards, we will try to identify the historical background and its manifestations in the tradition and analyze the Qur'an recitation in its original wording considering the practices of the Prophet (pbuh), his companions and the Successors.

Keywords: The Qur'an, Qira'at, Recitation, Wording, Worship.

Giriş

Kur'an, hiçbir kitaba nasip olmayan bir tarzda, nüzulünden günümüze, on dört asırdan fazla bir süredir hitap ettiği geniş kitleler tarafından okunmaya devam ede gelmiş ve bu bir an bile inkıtaa uğramamıştır.

İlerleyen süreçte toplumların gelişimiyle Kur'an nasıl farklı yaklaşımlarla değişik şekillerde yorumlanmaya başlamışsa, metni de her geçen gün daha fazla okunmaya ve hayatın bir parçası olmaya devam etmiştir.

Dinî gelenekte Kur'an okuma eylemi her zaman öncelenmiş ve Kur'an, hem "tilâvetiyle ibadet olunan bir metin",¹ hem de "talim ve tecvidiyle öğ-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (dagdeviren@sakarya.edu.tr).

1 Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru't-turâs, ts.), 1:441.

renilmesi, akabinde ezberlenmesi gereken bir Kitap² olarak İslâmî ilimlerin öğretiminde en ön sırada yer almıştır.

Kur'an okuma, hem Kur'an'ın,³ hem Hz. Peygamber'in tavsiyesidir.⁴ Hadis edebiyatı⁵ ve diğer dini literatür, Kur'an "okuma" eyleminin önemi ve değerine yönelik övgü cümleleri ile doludur.⁶ Bu bağlamda "Ümmetin en faziletli ibadetinin, Kur'an okumak"⁷ olduğu, kutsal metni lafız düzeyinde mücerret okumanın "her harfine karşılık on sevap verileceği",⁸ "Kur'an ehlinin ahiretteki derecesinin, bildiği ayetler sayısınca yüksek olacağı"⁹ Hz. Peygamber'in müjdeleri olarak Kur'an okuma geleneğinde önemli yer tutmaktadır.

Tarih boyunca Kur'an okuyucuları kendilerine özgü Kur'an okuma âdetleri edinmişlerdir. Yirmi dört saatte Kur'an'ı hatmedenler olduğu gibi haftada, ayda ya da yılda bir kez hatmedenler olmuştur. Sahabenin de Kur'an'ı hatmetme konusunda periyodik ve sistemli okumalar yaptığı bilinmektedir. Hz. Osman (ö. 35/656), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665 [?]), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53)

-
- 2 Bkz. Ebû Muhammed b. Hallâd el-Hasen el-Fârisî er-Râmhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984), 188, 203; Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-hâdise, 1972), 1:55; Ebû Amr Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1418/1998) 128; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1403/1983), 2: 8; Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1419/1999), 2: 5; Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. İsmâîl es-San'anî, *Tevdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr* (Medine: el-Mektebetu's-selefiyye, ts.), 2: 294.
  - 3 Bkz. el-Furkan 25/32; el-Ankebût 29/45; el-Müzzemmil 73/4; el-Alak 96/1, 3.
  - 4 Bkz. Ebû Dâvûd, "Salat", 321, 329; İbn Mâce, "Edeb", 52; Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 16, 18; Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 1.
  - 5 Bkz. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 21 (5027); Ebû Dâvûd, "Salat", 349; Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân" 15 (2909); İbn Mâce, "Mukaddime" 16.
  - 6 Bkz. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Reşid Rıda el-Kabbanî (Beyrut: Dâru ihyâi'l-ulûm, 1411/1990), 63; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Semîr el-Buhârî (Riyâd: Dâru alemlî'l-kutub, 1423/2003), 1:4-86; Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme (Riyâd: Dâru tayyibetî'n-neşr ve't-tevzi', 1418/1997), 1:17-100; Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1414/1992), 2:1113-1130; Muhammed Abdulazîm ez-Zerkanî, *Menâhîlu'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye, ts.), 2: 25-27.
  - 7 Bkz. Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, 1: 511 (2263-2265).
  - 8 Bkz. Ebû Dâvûd, "Salat", 321, 329; İbn Mâce, "Edeb", 52; Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 16, 18; Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 1.
  - 9 Bkz. Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; İbn Mâce, "Edeb", 52; Tirmizî, "Sevâbu'l-Kur'ân", 18.

ve Ubey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) gibi birçok sahabe de cumadan cumaya Kur'an'ı haftada bir kez hatmetmiştir.¹⁰

“Kur'an-ı Kerim'i lafzî okuma” konusunu önce Kur'an'ın kendisini okumaya attığı değer ve sonra da tarihî arka plan başta olmak üzere çeşitli boyutlarıyla şu şekilde ele almak mümkündür:

1. Kur'an'ın Kendisinin Okunmasına Attığı Değer

Kur'an'ın muhatabı olan her birey, onu okumak, anlamak ve öğretilerini benimseyip uygulamakla yükümlüdür. Okuma, anlama ve uygulama şeklindeki bu üç farklı okuma düzeyinden her biri için Kur'ân-ı Kerîm farklı kavramlar kullanmıştır. Kendisinin okunmasına vurgu yapan bir isme sahip (Kur'an)¹¹ bu Kutsal Kitab'ın bizzat kendisi, Kur'an okunmasının önemine yönelik bazı terimler kullanmaktadır. “Kırâat”, “tilâvet” ve “terfîl” anahtar terimleri kutsal metni lafzî okumayı ifade eden temel kavramlardır.¹² Öte yandan “ta'akkul”¹³, “tedebbür”¹⁴, “tefekür”¹⁵, “tezekkür”¹⁶ ve “tefekkuh”¹⁷ terimleri ilahî vahyi anlama boyutu ile ilgili, “ittiba”,¹⁸ “itisam”,¹⁹ “itaat”²⁰ terimleri de Kur'an'ı uygulama ile ilgili terimlerdir. Bu bağlamda okuma, anlama ve uygulama düzeylerinden hiçbirinin diğerinin alternatifi olmadığını, birbirlerini tamamlayıcı unsurları olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü doğru okunmayan bir metnin doğru anlaşılması, doğru anlaşılmamış bir metnin doğru uygulanması mümkün değildir. Bu noktada, ilgili kavramların anlam çerçevesine geçebiliriz.

1.1. Okuma Lafızlarının Anlamsal Çerçevesi

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün kelimeleri, kapsamlı bir semantik arka plan, geniş ve zengin bir anlam örgüsüne sahiptir. Kur'an okuma ile ilgili lafızların anlamsal çerçevesini de bu bağlamda şu şekilde ele almamız mümkündür:²¹

10 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyau ulumi'd-dîn* (Beirut: Âlemu'l-kutub, 2005), s. 327.

11 Bkz. el-A'râf 7/204; Yûnus 10/37; Yûsuf 12/3; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/9; en-Neml 27/1; er-Rûm 30/58; Sâd 38/1.

12 Bu kavramlar ile ilgili ayetler için bkz. Bu çalışma s. 3-7.

13 Bkz. el-Bakara 2/242; Âlu İmrân 3/118; Yûsuf 12/2; el-Enbiyâ 21/10; en-Nûr 24/61; el-Ankebût 29/43; er-Rûm 30/28; ez-Zuhruf 43/3; el-Hadîd 57/17.

14 Bkz. en-Nisâ 4/82; el-Mu'minûn 23/68; Sâd 38/29; Muhammed 47/24.

15 Bkz. el-Bakara 2/219, 266; el-En'âm 6/50; Yûnus 10/24; en-Nahl 16/44; el-Haşr 59/21.

16 Bkz. el-Bakara 2/221; Âlu İmrân 3/7; el-En'âm 6/126; el-A'râf 7/3, 26; en-Nahl 16/90; el-İsrâ 17/41; en-Nur 24/1; el-Kasas 28/43, 46, 51; ez-Zumer 39/27; ed-Duhân 44/58; el-Kamer 54/17.

17 Bkz. et-Tevbe 9/122.

18 Bkz. el-En'âm 6/106, 155; Yûnus 10/109; el-Ahzâb 33/2; el-Câsiye 45/18.

19 Bkz. Âlu İmrân 3/101, 102, 103; en-Nisâ 4/145-146, 175.

20 Bkz. en-Nisâ, 4/59.

21 Kur'an'da geçen okuma lafızları için ayrıca bkz. Ali Akpınar, *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2003), 91-97.

1.1.1. Kırâat

Kırâat, sözlükte “قَرَأَ وَقَرَأَةً” fiilinin mastarı olarak “okumak” (قَرَأَ وَقَرَأَةً) anlamındadır.²² Kırâat, terim olarak “Kur'an'ı belli kural ve işaretlere göre okuma” anlamı taşımaktadır.²³ Kırâat bir kavram olarak ancak “Kur'an'ı bakarak ya da ezberden okumak” için kullanılır.²⁴

“Kırâat” kelimesi bu formuyla (قَرَأَةً) Kur'an-ı Kerim'de yer almasa da aynı yapının “okuma” anlamındaki diğer mastarı olan “Kur'an” (قُرْآنًا) ki- piyle birçok ayette yer almaktadır. Buralarda “Kur'an”ın kelime olarak “okuma (kırâat)” ve “okunan (makrû)” anlamlarına geldiğini görürüz.²⁵ İlgili birkaç ayet ve yorumu şu şekildedir:

a) “وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” / *Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz.*²⁶

Müfessir Râzî'nin (ö. 606/1209) “Kur'an okuma” ile ilgili yaptığı dört farklı izahtan; ayetteki “kırâat” kelimesinin “sesli okuma” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.²⁷ Ayrıca bu ayetin gerek namazda gerek namaz dışında susup okunan Kur'an'ı dinlemeyi ifade ettiği belirtilmektedir.²⁸ Bu İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) ifadesiyle, okunan Kur'an'a tazim ve saygının gereğidir.²⁹

b) “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” / *Haydi, Kur'an okuduğun zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*³⁰

Ebû Hureyre (ö. 57/678), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884) bu ayeti şöyle anlamışlardır: “Kur'an okuyan kimse, bu sayede

22 Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-`ayn*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 3:369; Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 32:13.

23 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Ruveyyî, *Lisânu'l-`Arab* (Kahire: Dâru'l-meârif, ts), 5: 3565.

24 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-`ayn*, 3: 369; Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 32: 13.

25 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-`ayn*, 3: 369. İlgili ayetler için bkz. el-A'râf 7/204; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/45, 82, 106; Muhammed 47/24, el-Kamer 54/17, el-İnşikak 84/21, el-Alak 96/1, 3.

26 el-A'raf 7/204.

27 Bkz. Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 15: 107-108.

28 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik-itenzîl* (Tahran: İntişârât âfitâb, ts.), 2:139; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî (ö. 710/1310), *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 2: 92.

29 Bkz. Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme, (Riyad: Dâru tayyibeti'n-neşr ve't-tevzi', 1418/1997), 3: 536.

30 en-Nahl 16/98.

büyük mükâfat/sevap kazanır. Eğer o, bu okuyuşunda isti'âze çekmezse, kalbine vesvese düşer. Bu vesvese de, kırâatin sevabını yok eder. Ancak vesvese giderildiğinde nail olunacak sevap yok olmaktan korunmuş olur.”³¹ Bu ayet bağlamında Zemahşerî, “Kur'an okunmak istendiğinde çekilecek istiâ'ze'nin kendisiyle bol sevap kazanılan salih bir amel olduğunu vurgular.³² Nesefî (ö. 710/1310) de benzer şekilde istiâ'ze ile başlanılan kırâatin salih bir amel olduğuna dikkat çeker.³³

c) “ الَّذِي خَلَقَ /Yaratan Rabbinin adıyla oku.”³⁴

Ayetteki, “oku!” ifadesi ile “Kur'an'ı oku!”³⁵ “Kur'an'dan sana vahyedi-leni oku!”³⁶ “Kutsal metni ezberden oku!”³⁷ gibi manalar kastedilmiştir. El-malılı buradaki okumanın güzel, düzgün ve sesli bir okuma olduğuna dik-kat çekmektedir.³⁸

“Kırâat” (okuma) kavramı, daha çok lafzî okumaya, yani okuma eylemi-ne dikkat çeken ve sadece Kur'an hakkında kullanılan bir kavramdır.³⁹ Nite-kim Yüce Allah, “فَإِذَا قَرَأْتَ قُرْآنَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ/ Biz onu okuduğumuz zaman, onun kırâatine uy!”⁴⁰ ve “وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا/ Kur'an'ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kırâat edesin, okuyasın.”⁴¹ buyurmuş-tur.⁴²

1.1.2. Tilâvet

“Tilâvet” sözlükte “تَلَايْتُلو” fiilinin mastarı olarak (تِلَاوَةٌ) “takip etmek, peşin-den gitmek, Kur'an okumak” anlamındadır.⁴³ Tilâvet kavram olarak ise

31 Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 20: 116.

32 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2:428.

33 Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2: 299.

34 el-'Alak 96/1, 3.

35 Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 32: 13.

36 Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beirut: Dâru ihya'i't-turâsi'l-arabî, ts), 30: 178.

37 Richard Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment* (London, 1926), 90.

38 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, ts.), 9: 322.

39 Bu kavram için ayrıca bkz. Bahattin Dartma, “Kur'ân Kelimesinin Semantik Analizi Üzeri-ne”, *Bilimname*, sy. 7 (2005): 26; Yavuz Fırat, “Kıraat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlam-sal Araştırma ve Karşılaştırması”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy: 13 (2002), 257-273.

40 el-Kıyâme 75/18.

41 el-İsrâ 17/106.

42 Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 32: 13.

43 Ebu'l-Hasen Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru'l-fikr, ts.), 1: 351; Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beirut: Dâru'l- Ma-rife, ts.), 75.

“Kur’an’ı güzel, yüksek sesle ve usulüne uygun okuma”yı ifade eder.⁴⁴ İbn Manzûr (ö. 711/1311) “تِلَاوَةً تَلَا يَتْلُو” kelimesini “قِرَاءَةً قَرَأَ يَقْرَأُ” fiiliyle açıklamakta ve “tilâvet”in bazılarınca tüm okumalar için kullanılabilen genel bir ifade olduğunu söylemelerine rağmen “Kur’an okumak” için kullanılan özel bir kavram olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵

Tilâvet kelimesi geçen ayetlerin metin taramasını yaptığımızda bu kavramın en çok Hz. Peygamber’in Kur’an’ı okumasına yönelik olduğunu ve “يَتْلُو”,⁴⁶ “تَتْلُو”,⁴⁷ “أَتْلُو”,⁴⁸ ve “تَلَوْتُهُ”⁴⁹ fiil kipleriyle kullanıldığını gördük.

Bu konuyla ilgili birkaç ayet ve yorumu şu şekildedir:

a) “أَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ / Sana vahyedilen Kitab’ı oku!”⁵⁰

Taberî (ö. 310/ 923) ayetteki “tilâvet” kelimesi ile ifade edilen okuma emrini “kırâat” kelimesinin emri ile “Kur’an’dan inzal edileni oku” şeklinde tefsir etmiştir. Taberî’nin, söz konusu kavramı “ikra” emri ile açıklaması, buradaki emrin “tilâvet” anlamında olduğunu vurgulamak için olmalıdır.⁵¹ İbn Kesîr de ayeti, “Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ve müminlere Kur’an’ı tilâvet ve tebliği emretmektedir”⁵² şeklinde açıklayarak Taberî’nin yorumuna katılmaktadır.

b) “رَبَّنَا وَإِنْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ”⁵³ “Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin ayetlerini kendilerine tilâvet edecek, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğretecek ve onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız Sensin, Sen!”⁵³

Taberî, Râzî ve Kurtubî (ö. 671/1272) buradaki tilâvet kelimesinin, lafzı ve nazmı mu’ciz olan Kur’an ayetlerinin tevâtürle aktarıla geldiği gibi tahrif ve tebdilden korunmasına işaret eden, kıraat / lafzi okuma anlamında bir kelime olduğuna vurgu yaparlar.⁵⁴

44 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-`Arab*, 1: 444; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1993), 1109; TDK, *Türkçe Sözlük*, (Ankara, 1998), 2: 2224.

45 İbn Manzûr, *Lisânu'l-`Arab*, 1: 444-445.

46 Bkz. el-Bakara 2/129; 151; Âlu İmrân 3/164; el-Kasas 28/59; el-Cumua 62/2; et-Talak 65/11.

47 Bkz. Yûnus 10 /61; er-Ra`d 13/30; el-Kasas 28 /45; el-Ankebût 29/48.

48 Bkz. el-En`âm 6/151; el-Kehf 18 /83; en-Neml, 27/92.

49 İbn Manzûr, *Lisânu'l-`Arab*, 1:444-445

50 el-Ankebût, 29/45.

51 Ebû Ca`fer Muhammed b. Ceîr et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi`u'l-beyân an te`vîli âyi'l-Kur`ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî (Kahire: Merkezu'l-buhus ve`d-dirasatil-arabiyeti'l-İslamiyye, 1422/2001), 18: 407.

52 İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur`âni'l-`Azîm*, 6: 280.

53 el-Bakara 2/129.

54 Taberî, *Câmi`u'l-beyân*, 2: 575; Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 4: 73; Kurtubî, *Câmi`*, 2:131.

c) فَالْتَّالِيَاتِ ذِكْرًا/ Kur'an'ı tilâvet edenler hakkı için.”⁵⁵

Müfessirler, “tilâvet edenler” ayetinden maksadın, melekleri⁵⁶ ya da Allah'ın Kitabı'nı okuyan herkesi⁵⁷ kapsadığına yönelik yorumlar yapmaktadır. Taberî'nin bu ayette ismi fail kipiyle yer alan tilâvet kelimesini, Kitab'ı okuyanlar anlamında “kırâat” köküyle ifade etmesi her iki kelimenin (kırâat-tilâvet) iz düşümlerinin paralellğine dikkat çekici niteliktedir.

Gerek “kırâat”, gerek “tilâvet” kavramları müfessirler tarafından Kur'an'ı okumakla ilgili ve birbirinin müteradifi olarak kullanılmıştır. Mesela, Taberî, Zemaşşerî (ö. 538/1144) ve Neseî “kırâat” kelimesi ile ifade edilen bir ayeti açıklama sadedinde tilâvet kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.⁵⁸ Benzer şekilde Taberî, Beğavî (ö. 516/1122), Kurtubî ve İbn Kesîr de, “tilâvet” kelimesini “kırâat” kelimesiyle açıklamıştır.⁵⁹

1.1.3. Tertîl

Tertîl, sözlükte, “رَتَّلَ يَرْتَلُ” filinin mastarı olarak (تَرْتِيلًا) “bir şeyin düzgün olması”,⁶⁰ “güzel okumak, makamlı okumak, telaffuzu düzgün yapmak, harflerin hakkını tam vermek” anlamındadır.⁶¹ Tertîl, ıstılah olarak, “Kur'an'ı açık açık,⁶² güzel ve aheste aheste,⁶³ acele etmeksizin⁶⁴ harflerin mahreçlerine ve vakıf yerlerine dikkat ederek okuma”⁶⁵ anlamı taşımaktadır.

Tertîl kelimesi Kur'an-ı Kerim'de “أَوْرَتَبِلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا/ Kur'an'ı tertîl ile oku.”⁶⁶ ve “وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلًا/ Onu tertîl ile okuduk.”⁶⁷ ayetlerinde geçmektedir.

55 es-Sâffât 37/3.

56 Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19: 494-495; Kurtubî, *Câmi'*, 15:62; İbn Kesîr, *Tefsir*, 7:5.

57 Zemaşşerî, *Keşşâf*, 3: 333; Kurtubî, *Câmi'*, 15: 62.

58 Bkz. Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 23: 499; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 2: 139; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 2: 92.

59 Bkz. Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5: 458; Kurtubî, *Câmi'*, 15: 62; 18:424; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil* (Mısır: Şirketu mektebetu ve matba'atu Mustafa el-Babî'l Halebî ve evlâdihî, 1375/1955), 5: 302; 8: 319; 13: 246; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 253.

60 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-`ayn*, 2: 96; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilmî'l-melâyîn, 1956), 4:1704; Râğîb İsfehânî, *Müfredât*, 187.

61 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3: 1578.

62 Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl el Makdisî, *el-Murşidu'l-vecîz ilâ 'ulûmin tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altkulaç (Beyrut: Dâru sadr, 1395/1975), 198.

63 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-`ayn*, 2: 96; Zihni, *Kavlu's-sedîd*, 21; Kabbânî, *Kifâyetu'l-mustefîd*, 20.

64 Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ' (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts), 1:207-208.

65 Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî, *et-Ta'rifât* (İstanbul: Dersaadet, 1318/1900), 37.

66 el-Müzzemmil 73/4.

67 el-Furkân 25/32.

Tefsir külliyatının önemli bazı eserlerinde gördüğümüz gibi tertîl kelimesi şu şekillerde yorumlanmıştır:

Taberî'deki rivayetler, tertîl kelimesini "Kur'an'ı açık, anlaşılır ve düzgün bir okuyuşla", "uzatmalara" dikkat ederek "acele etmeden yavaş yavaş ve açık bir şekilde okumak" şeklinde değerlendirmektedir.⁶⁸ Beğavî'de aynı kelimeye yüklenen anlam ise "açık bir okuyuşla", "yavaş yavaş" ve "ayetleri birbiri peşine okumak" şeklinde Taberî'nin rivayetlerine benzer niteliktedir.⁶⁹

Zemahşerî ve Neseî de tertîl kelimesini "Kur'an okurken acele etmeden; harfleri yavaş yavaş ve hareketlerin hakkını vererek okuma", "bir ayetin hakkını vererek okuduktan sonra diğer ayeti, vakıf kurallarına riayet ederek okumak" şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁰

Müfessirlerin her iki ayetteki "tertîl" kelimesinde de, kırâati/okuma tarzını; harfleri, hareketleri, vakıf kurallarını yani Kur'an okumaya yönelik özellikleri ön plana çıkardıkları dikkat çekmektedir. Daha da önemlisi Kur'an'ı tertîl tarzında okumada; harfin gerek çıkış noktası gerek niteliği açısından tam hakkını verme, tane tane ve aheste aheste okuma okuyucu için zorunlu olarak kabul edilmektedir.⁷¹ Denilebilir ki; okuyan okuduğunu anlasa da anlamasa da Kur'an'ı tertîl ile okunmalıdır. Gazzâlî'nin (ö. 529/1135) dediği gibi tertîl ile Kur'an okumak, hem Kur'an'a saygı göstermek (tevkir) ve hürmet (ihtiram) bakımından, hem de okuyana etki etmesi bakımından daha üstündür.⁷²

Okuma lafızları ile ilgili kelimelerin semantik anlamları bize bu konuda ayrıca şöyle bir değerlendirme yapma imkânı tanımıştır: Yüce Allah, göndermiş olduğu son ilahî mesaj Kur'an'ı üç farklı kavram ile okumaya yönlendirmektedir. Bu kavramlardan tertîl ile okunma kurallarına dikkat ederek ve okuma esnasında sözün değerinin bilinciyle saygı içinde bir okuma ön plana çıkmaktadır. Tilâvet ve kırâat kelimeleri ise tefsir külliyatında Kur'an okuma eylemi için kullanılan iki kavramdır. Gerek kırâat, gerek tilâvet sesli okumaya dikkat çeken kavramlardır. Bir metni sesli biçimde okuyup onu sese dönüştürmek⁷³ dinleyen üzerinde sözün gücünü ve etkisini artırır. Kur'an'ın sesli okunmasının gönüllere etki ettiğini şu ayetten de anlayabilmekteyiz: "İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse

68 Taberî, *Câmi`u'l-beyân*, 17: 446; 23: 363; 364.

69 Beğavî, *Me`âlimu't-tenzîl*, 5: 101; 7: 165.

70 Zemahşerî, *Keşşâf*, 3:91; 4:175; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3:165-166; 4:303.

71 Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 175; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 4:303.

72 Bkz. Ebû Hamid Muhammed el-Ğazâlî, *el-Erba'ûn fi usûli'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1409/1988), 328.

73 Bkz. J. Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Bannon (İstanbul: Metis Yay., 1995), 20.

kalpleri korkuyla titrer ve kendilerine her ne zaman onun ayetleri okunsa inançları güçlenir ve Rablerine güven beslerler."⁷⁴

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki Kur'an'dan etkilenme; içerdği evrensel ilkeler yanında tilâvetinin kalpler üzerinde yaptığı fonetik etki ile de olabilmektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in, imana daveti sadece ifade ve mana ile değil, aynı zamanda fonetik yapısındaki, derin ses özelliği ve lahuti bir lisanla terennüm edilmesiyle de sağlanmaktadır diyebiliriz. Bu sebeple anlamını bilmediği halde ibadet amaçlı Kur'an okuyanlar Gazzâlî'nin dediği gibi tazim gösterdiği Kelâm'ın kırâatinden manevi haz alır ve etkilenirler.⁷⁵

Son ilahî mesaj Kur'an, fesâhat ve belâgati, cümle yapıları, kelimeleri ve muhteşem ses armonisi ile eşsiz, mucizevi bir yapıdadır. İnsan ruhuna huzur veren bu mucizevi ses örgüsü ile örülü Kur'an; fonetik özelliklerine dikkat edilerek ve Yüce Yaratıcı'nın huzurunda bulunulduğuna dair bir iç huzurla, ibadet maksatlı tilâvet edilmelidir.⁷⁶Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'anlayarak ya da anlamayarak' Kur'an okumanın kulu Yüce Allah'a en çok yaklaştıracak eylem olduğuna dikkat çeker.⁷⁷

2. Kur'an Okuma Geleneğinin Tarihî Arka Planı

Kur'an'ın okunmasına yönelik ilk faaliyet; ilahî vahyi "okuma "emri"nin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'le başlamıştır. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'i okumada (kırâat) hem ilk hem en güzel örnektir. O, Kur'an-ı Kerim'i Cebrail'den öğrenmiş, öğrendiği şekliyle de okuyup okutmuştur. Bu süreçte Allah Resûlü, vahyi getiren Cebrail'i dinlemiş; Cebrail gidince o ayetleri nasıl okumuşsa kendisi de öyle okumuş, hem de gelen vahyi ezberlemiştir.⁷⁸ Cebrail ile *arzaya*⁷⁹ her yıl Ramazan ayında devam edilmiş, vefat ettiği yıl ise iki kez gerçekleşmiştir.⁸⁰ Denilebilir ki *arzanın* hikmetlerinden biri son ilahî mesaj olan "Kur'an'ın öğretim metodunu göstermek"tir.⁸¹ Nitekim Hz. Peygamber, Cebrail'in öğrettiği bu metotla ashabına Kur'an'ı öğretmiş, Kur'an

74 el-Enfâl 8/2.

75 Bkz. Gazzâlî, *İhya*, 333.

76 Bkz. Alican Dağdeviren, "Kur'an'ın Fonetik İcâzı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*11,sy. 20 (2009): 72, 78, 80-87.

77 Bkz. Gazzâlî, *İhya*, 324. Ayrıca bkz. Zerkanî, *Menâhil*,2:25.

78 Bkz. Muslim, "Salât", 148.

79 Her yıl ramazan ayında, o zamana kadar nâzil olan ayet ve sûreleri Cebrâil'in Hz. Peygamber'e, onun da Cebrâil'e okuması anlamında bir terimdir (Geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Turan, "Arza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (Ankara: TDV Yay., 1991), 446.

80 Bkz. Buhârî, "İtikaf", 1903; "Fedâilu'l-Kur'an", 7; Muslim, "Fedâilu'l-Kur'an",50; İbn Mâce,"Siyam", 58; "Cenâiz", 64.

81 Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Mûsa el-Aynî el-Hanefî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Dâru't-tibâati'l-müniriyye, ts.), 1: 86.

kırâatinde herhangi bir ihtilaf vuku bulduğunda da, onlara ezberlerindeki bu ayetleri okutmuş ve doğru olanı bildirmiştir.⁸²

Kur'an'ın korunmuşluğu ve kırâatinin mevsûkiyeti konusunda asırlar ve nesiller boyu var olan "hafız"ların fonksiyonu çok mühimdir. Kur'an'ı sürekli okuyan "hafız"lar her dönem, doğru okumanın bayraktarlığını yapmış; muhtemel yanlış okumaların sürdürülebilirliğine mahal vermemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in, kutsal kitapların hiçbirine nasip olmayan bir şekilde ezberlenebilir olma özelliği⁸³ Kur'an kırâatindeki yanlış okumaların önüne geçilmesinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Nitekim kutsal metinler genelde, kendi orijinal dilinde ve tıpkı Kur'an öğretiminde olduğu gibi öğreticinin ağzından (fem-i muhsin) öğrenilir. Geleneğimizde köklü bir yere sahip olan Kur'an-ı Kerim kırâati de Hz. Peygamber'den şifâhen öğrenilmiştir.

Her ne kadar 'Hz. Peygamber döneminde 'birkaç kişiden başka Kur'an'ın tamamını ezberleyen yoktu' şeklinde bazı rivayetler mevcut ise de;⁸⁴ Kur'an'ın ilk hafızı olup "hafızların Seyyidi" olarak nitelendirilen Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Kur'an'ı hıfz edenlerin sayısının çok olduğuna dair bilgi bize daha olası gözükmektedir.⁸⁵ O kadar ki "Kur'an'ın naklinde itimat edilen, Mushaf'ların yazısından çok, hafızların ezberleri"⁸⁶ kabulü dikkate alınacak olursa hafızlığın yaygınlığı açık bir şekilde ortaya çıkar.

Hz. Peygamber zamanında "Kur'an'ı ezbere bilen ve onu öğretmekle meşhur kişiler"den⁸⁷ yetmiş hiçretin 4. yılında ve yaklaşık bir o kadarı da hiçretin 12. yılında şehit olmuştur. Bu bilgi bile o çağda *جماع القرآن*

82 Bkz. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 5.

83 Bkz. Kurtubî, *Câmi'*, 17: 134; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 3: 203.

84 Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *es-Siretu'n-nebeviyye mine't-tabakâti'l-kubrâ* (Kahire: ez-Zehra li'l-a'lami'l-Arabî, 1409/1989), 2:356.

85 Aynî, *'Umdetu'l-karî*, 9: 315. Ebû Bekr, Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Talha b. Ubeydillah, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Mes'ud, Salim b. Ma'kûl, Huzeyfe b. el-Yeman, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Amr ibnu'l-As, Ebû Hureyre, Muaviye b. Ebî Sufyan, Abdullah b. ez-Zubeyr, Abdullah b. es-Saib, Ubeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda, Zeyd b. Sabit, Mucemma' b. Cariye, Enes b. Malik, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ummu Seleme, Ummu Varaka, Ebû Zeyd el-Ensari, Temim ed-Dari, Ebû Musa el-Eş'ari, Ukbe b. Amir, Ebû Eyyub el-Ensari, Sa'd bin Ubade, Sa'd b. Ubeyd el-Kari, Sa'd b. Munzir, Şihab el-Kuraşi, Ubade b. es-Samit, Fudale b. Ubeyd, Kays b. Ebî Sa'sa'a, Mesleme b. Mahled, Muaz Ebû Halime, İbn Eba'z-Zahiriyye, Halid bin Velid, Ebû Zeyd Sabit b. Zeyd b. en-Nu'man, Ata' b. Merkayd gibi ismi farklı kaynaklarda geçen hafız sahabe bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Bkz. Ökkeş Dağ, "Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahabiler" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 83-93.

86 Bkz. Zerkanî, *Menâhil*, 1: 241; Mennâu'l-Kattan, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, 1993), 123.

87 Bkz. Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1426/2005), 9: 42.

Cummâ'u'l-Kur'an, حُفَاظُ الْقُرْآنِ / Huffâzu'l-Kur'an, حَفْظَةُ الْقُرْآنِ / Hafezatu'l-Kur'anve “قُرَاءُ الْقُرْآنِ” / Kurrâu'l-Kur'an⁸⁸ gibi farklı kavramlar ile nitelendirilen hafızların sayısının azımsanmayacak çoklukta olduğunu kanıtlar mahiyetindedir.⁸⁹

Hiç şüphe yok ki, üst referansı Hz. Peygamber olan Kur'ân-ı Kerîm okuma ve okutma faaliyetinin en önemli halkalarından biri sahabedir. Sahabe bu faaliyette “altın halka” olmuştur. Hz. Peygamber sahabeden Kur'an'ı iyi bilenleri diğerlerine öğretmeleri için görevlendirmiş ve bazılarını da Kur'an öğretimi için farklı bölgelere göndermiştir.⁹⁰ Kur'an okuma ve okutmakta ismi ön plana çıkan meşhur sahabe arasında Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebu'd-Derda (ö. 32/652 [?]), Ubeyy b. K'ab (ö. 33/654 [?]), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Zeyd b. Sabit (ö. 45/665 [?]) ön sırada yer almaktadır.⁹¹ Sahabe döneminin bu meşhur simaları ile birlikte Kur'an öğretiminde dikkati çeken isimleri arasında Kur'ân-ı Kerîm'den o zamana kadar inmiş ayetleri ezbere bilen ve Hz. Peygamber tarafından Birinci Akabe'de biat eden on iki kişiye Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm'ı öğretmek için görevlendirilen Musab b. Umeyr (ö. 3/625) de yer almaktadır.⁹² Kendisine Medine “mukri”i denilen Musab b. Umeyr, Hz. Peygamber tarafından, Medinelilerin isteğiyle İslâm tarihinin ilk muallimi olarak görevlendirilmiştir.⁹³ Ayrıca Cahiliye döneminde yazı yazmayı bilen çok az kişiden biri olan Râfi' b. Malik (ö. 3/625) de bu anlamda önemli bir şahsiyettir. Râfi', Akabe'de Resûlullah ile görüştüğünde Hz. Peygamber o güne kadar inen ayetleri kendisine vermiştir, Râfi' özellikle öğrendiği Yusuf Sûresi'ni, Medine'ye döndüğünde Benî Zureyğ Mescidi'nde toplanan Müslümanlara okumuştur. Bu sebeple Zureyğ Mescidi Medine'de ilk Kur'ân-ı Kerîm okunan mescid olarak anılmıştır.⁹⁴ Asr-ı Saadet'te Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezbere bilen sahabeden olan Muaz b. Cebel (ö. 17/638), Resûlul-

88 Bkz. Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sar*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 1: 101; Muhammed Tahir b. Abdilkadir el-Kurdî, *Tarihu'l-Kur'ân ve ğaraibu resmihi ve hukmihi* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evladihi, 1953), 69; İbrâhîm el-Ebyârî, *Tarihu'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Mısri, ts.), 90; Muhammed Sâlim Muhaysin, *fi Rehâbi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Mektebetu'l-kulliyeti'l-Ezheriyye, 1910), 1: 266.

89 Bkz. Ayni, *Umdetu'l-karî*, 24:64.

90 Bkz. Subhî es-Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-ilm, 1988), 65.

91 Suyûtî, *İtkân*, 1: 228.

92 M. Tayyib Okiç, “Hazreti Peygamber Döneminde Kur'an-ı Kerim Öğrenimi”, *Haksess*, sy. 3(1967): 8.

93 Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî, *Usdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabe* (Mısır: Dâru's-şâ'b, 1286/1870), 4:368-378; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (Mısır, 1358/1939), 3: 407.

94 İbn Hacer, *İsâbe*, 1:487.

lah'ın kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbi arasında yer almıştır. Birçok tâbiî kendisinden hadis, fıkıh ve kırâat öğrenmiştir.⁹⁵ Cahiliye devrinde Mekke'de okuma yazma bilen birkaç kişiden biri olan Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639) da, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen sahabilerdendir. O da Medine döneminde İslâmiyet'in tebliğ edilmesinde önemli vazifeler üstlenmiştir.⁹⁶ Kur'an öğretiminin sembol isimlerinden biri de Ubade b. Sâmit'tir (ö. 34/654). Ubade,Asr-ı Saadet'te Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen Medineli sahabilerden olup, ashâb-ı Suffe'ye Kur'an okumayı öğretmekle vazifelendirilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer tarafından Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâm'ı öğretmek amacıyla Suriye'ye gönderilen heyetteki Muâz b. Cebel ve Ebu'd-Derdâ ile birlikte üç kişiden biri olmuştur.⁹⁷ Hz. Peygamber'in Necran'a Hâris b. Kâ'b oğullarına dinî esasları, Kur'an'ı öğretmek ve zekât toplamak için görevlendirdiği 'Amr b. Hazm (ö. 53/673 [?])⁹⁸ ve yine sahabe döneminde Kur'an öğretmenliği yapmış,fevkalade güzel bir sese de sahip olan İbrahim b. Cabir de Kur'an öğretiminde ismi geçen sahabe arasında yer almaktadır.⁹⁹

Kur'an okumanın usul ve adabını Hz. Peygamber'den gerek *arz* gerek *sema* yoluyla öğrenip Kur'an öğretiminde sembolleşen bu altın halka ilahî Kelâm'ı ibadet maksatlı okumaları yanında; okumasını öğrendikleri Kur'an ayetlerini anlamaya çalışıp tedebbür etme hususunda da son derece titiz davranıyordu. Bu sebeple de Hz. Osman, İbn Mes'ûd ve Ubeyy b. Ka'b gibi sahabe-i güzîn Hz. Peygamber'den on ayet öğrendiklerinde, bu ayetlerin manalarını kavramadan, yorumlarına vakıf olmadan diğer ayetlere geçmiyordu.¹⁰⁰ Bu konuda da onlar rahmet içeren bir ayet okuduğunda durup Allah'tan rahmet dileyen, azap içeren bir ayet okuduğunda ise azaptan koruması için dua ederek tedebbürle Kur'an okuyan Allah Resûlü'nü örnek alıyorlardı.¹⁰¹ Gelenekte bu tarz okumalar başka amaçlarla yapılan okuma düzeylerinden öncelikli olarak tercih edilmiştir. Kur'an-ı Kerim ilahî mesajı kavramaya yönelik anlamı merkeze alan bir tarzda okunursa maksat hâsıl olur. Nitekim Abdullah ibn Mes'ûd ve Abdullah ibn Abbas gerek selef gerek

95 Bkz. Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 4999, 5003; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Beyrut, 1377/1957), 2: 347-348, 3:409, 8:387; Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İsti'âb fi marifeti'l-ashab* (Kahire: Dâru nahdati Mısır, 1380/1960), 3:1402-1407; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, 4:368-378; İbn Hacer, *İsâbe*, 1: 50, 64, 2: 35, 3: 401-402.

96 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, 3: 409; 7:384.

97 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, 3: 546, 621; 7: 387; İbn Abdilberr, *İsti'âb*, 2: 807-809; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, 3: 106-107; İbn Hacer, *İsâbe*, 2: 260.

98 İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, 4: 98-99; İbn Hacer, *İsâbe*, 2: 35, 3: 401-402.

99 İbn Abdilberr, *İsti'âb*, 1: 92; İbn Hacer, *İsâbe*, 1: 25-26, 64.

100 Bkz. Kurtubî, *Câmi'*, 1: 39-40.

101 Bkz. Muslim, "Salâtu'l-Musafirîn", 38; İbn Mâce, "İkametu's-Salat", 179. Ayrıca bkz. Suyûtî, *İtkân*, 1: 333.

halefin büyük çoğunluğunun ibadet maksatlı okumalar yanında tedebbüre imkân tanıyan tertîl ile 'killet-i kırâat'î, tedebbürsüz 'kesret-i kırâate tercih ettiklerine dikkat çekerek âdeta bu olguyu teyit eder.¹⁰²

Tâbiûnun da sahabe gibi Kur'an'ı ibadet maksatlı okumaları yanında anlamı hedefleyen okumalar yaptığı da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Muhammed b Ka'b el-Kurazî (ö. 90/708?), manalarını iyice düşünerek sabaha kadar Zilzâl ve Kâria Sürelerini tekrar tekrar okumanın, süratli bir şekilde Kur'an'ın tamamını okumaktan daha çok hoşuna gittiğini ifade eder.¹⁰³

Bir yandan Kur'an'ı sürekli okumayı öğütleyen Hz. Peygamber (s.a.s.), öte yandan anlamı merkeze almayan ve sadece mekanik kırâati hedefleyen tarzda bir kırâat hususunda sahabeyi uyarmıştır. Bu bağlamda Allah Resûlü, "Kur'an'ı ne kadar bir sürede hatmedebileceğini" soran Abdullah b. Amr b. el-As'a önce bir aylık bir süre öngörmesi ve sonrasında bu süreyi üç güne kadar indirerek 'üç günden daha kısa sürede Kur'an'ı hatmeden; okuduğu Kur'an'dan hiçbir şey anlamamıştır!' diyerek Kur'an okumada manayı kavramanın önemine dikkat çekmiştir.¹⁰⁴

Kur'an'ın doğru bir şekilde okunmasında önemli bir halka da "tâbiûn" dur. Tâbiûn Kur'an'ı sahabeden işitsel yolla öğrenmiş ve sonraki nesillere de aynı metotla aktarmıştır. Bu sebeple Kur'an'ın bugünkü şekliyle okunmasında/kırâatinde Hz. Peygamber'den günümüze nesilden nesle aktarıldığı işitsel zincir büyük önem kazanmış ve kırâat "sonra gelenlerin öncükilerden aldığı bir uygulama"¹⁰⁵ ile öğrenilir olmuştur. Tâbiûn döneminin kırâatte öncü isimleri şunlardır:

Medine'de: Saîd b. Museyyeb (ö. 94/713), 'Urve b. Zubeyr (ö. 94/713), Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720), Muslim b. Cundeb (ö. 106/724), Sâlim b. Abdillâh (106/725), Suleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Abdurrahman b. Hurmuz (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124/742), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754).

Mekke'de: Mucahid b. Cebr (ö. 103/721), 'İkrime b. Abdillâh (ö. 105/723), Tâvus b. Keysan (ö. 106/725), Atâ b. Ebî Rabah (ö. 114/732), İbn Ebî Muleyke (ö. 117/735).

Kûfe'de: 'Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. Abdirrahman (63/683 [?]), 'Amr b. Şurahbil (63/683 [?]), 'Atiyye b. Kays (ö. 121/739), Rebi' b. Hu-seym (ö. 65/685 [?]), Ebû Abdirrahman es-Sülemî (ö. 73/692 [?]), 'Amr b. Meymun (ö. 74/693 [?]), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Zir b. Hubeys (ö. 82/701), Saîd b. Cubeyr (ö. 94/713 [?]), Nehâî (ö. 96/714) ve Şa'bî (ö. 104/722).

102 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207-208.

103 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207-208.

104 Bkz. Tirmizî, "Kırâat", 2870; Ebû Dâvûd, "Salat", 1186; İbn Mâce, "İkametu's-Salat", 1337.

105 Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a*, thk. Şevki Dayf (Kahire, 1988), 49-52; Zerkeşî, *Burhân*, 1: 322.

Basra'da: Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688), Nasr b. 'Âsım (ö. 89/708 [?]), Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]), Ebu'l 'Âliye (ö. 90/709), Ebû Raca (ö. 105/723-24 [?]), Hasen el-Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn (ö. 110/729)ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735).

Şam'da: Muğire b. Ebî Şihâb (ö. 91/710), Halife b. Sa'd.¹⁰⁶

Emevîler dönemi âlimlerinden bazıları ilmî mesailerini tamamen Kur'an'ın okunuşuna hasretmişlerdir. Bu dönemde onlar özellikle Kur'ân-ı Kerîm'i okuma hatalarından koruma gayreti içinde olmuşlardır. Artan fetihler sonucu Arap olmayan topluluklarla yüz yüze gelinmesi; ırk, din ve dil bakımından ortaya çıkan farklı insan profili ve yabancı pek çok topluluğun İslamiyet'i kabul etmesiyle Kur'an okuyuşunda hatalı ve bozuk telaffuzlar ortaya çıkması bu faaliyetleri son derece önemli ve zorunlu kılmıştır.¹⁰⁷ Tarihi süreç içinde yaygınlaşmaya başlayan "hatalı okuyuşlar"ın önüne geçebilmek adına; Hz. Ali'den arz yoluyla kırâat öğrenen ve bir tâbiîn olan Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin (ö. 69/688) "noktalama" faaliyeti en büyük adımlardan biridir. Bu süreçte Ebu'l-Esved, Kur'an okurken harflerin telaffuzu esnasında ağzın aldığı şekle göre; harflerin üstüne, altına ya da önüne birer üstün, esre ve ötre, bunların tenvinli halleri için de ikişer nokta koymuştur.¹⁰⁸

Sonuç

İslam dinî ve geleneğinde Kur'an okuma eylemi her zaman öncelenmiş ve Kur'an, hem tilâvetiyle ibadet olunan bir metin, hem de talim ve tecvidiyle öğrenilmesi, akabinde ezberlenmesi gereken bir Kitap olarak öğretimin en ön sıralarında yer almıştır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim, "lafzî okuma"nın önemi ve değerine yönelik ayet-i kerimler içermektedir.

Yüce Allah, Kutsal metninin okunmasına ve bu eylemin önemsenerek yapılmasına yönelik "kırâat", "tilâvet" ve "tertîl" anahtar terimleri ile dikkat çekmiştir. Bu kavramların semantik anlamları kutsal metni orijinal telaffuzuna; fonetik yapısına, okunma kurallarına dikkat ederek ve ilahî menşeyini düşünerek saygı ve de ibadet bilinci ile okumayı ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramlar aynı zamanda sesli okuma yapılan ve "müstakil bir ibadet türü" olarak kendisinden sevap beklenen bir eylemi kuşatan ifadelerdir.

Kur'an'ın okunmasına yönelik ilk faaliyet; ilahî vahyi "okuma emri"nin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'le (s.a.s.) başlamıştır. Hz. Peygamber,

¹⁰⁶ Zerkeşî, *Burhân*, 1: 241-243;Suyûtî, *İtkân*, 1: 228-230.

¹⁰⁷ Bkz. Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *İktirâh fî 'ilmi usûlî'n-nahv* (Tanta: Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, 2006), 93.

¹⁰⁸ Bkz. Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasen (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1997), 6.

Kur'an-ı Kerim'i okumada hem ilk hem en güzel örnektir. Allah Resûlü, Kutsal metni lafız düzeyinde mücerret okumanın "her harfine karşılık sevaplar" verileceği yönündeki nebevî uyarılarıyla ilahî kazanımlara dikkat çekerek inananları Kur'an'ı sürekli okumaya, okutmaya ve dinlemeye teşvik etmiştir. Aynı zamanda bu okumanın sadece mekanik kırâati hedefleyen tarzla sınırlı kalmayıp anlamı merkeze alan tarzda olması hususunda sahabeyi uyarmıştır.

Hiç şüphe yok ki, üst referansı Hz. Peygamber olan Kur'ân-ı Kerim'i okuma faaliyetinin en önemli halkaları sahabe ve tâbiûndur. Kur'an'ın doğru bir şekilde okunmasında önemli bir halka olan sahabe Hz. Peygamber'den, tâbiûn ise sahabeden işitsel yolla Kur'an'ı öğrenmiş ve sonraki nesillere de aynı metotla aktarmıştır. Kur'an'ın bugünkü şekliyle okunmasında/kırâatinde gerek sahabe, gerek tâbiûn ve sonrası kırâat alanındaki sembol şahsiyetler Hz. Peygamber'den şifahen öğrenilen Kur'an kırâatini; "öncekilerin sonrakilere aktardığı şifahî bir gelenek" olarak, okunma kurallarıyla birlikte uygulamalı olarak en doğru bir şekilde nakletmişlerdir. Gerek *arz* gerek *sema* yoluyla Kur'an okumanın usul ve adabını Hz. Peygamber'den öğrenen bu altın nesil içinde Abdullah b. Mes'ûd, Ebu'd-Derda ve Ubeyy b. K'ab gibi ilahî Kelâm'ı okumada sembolleşen isimler olmuştur.

Lafız ve anlam düzeyinde otantik ve orijinal olan Kur'ân-ı Kerim, okunması (kırâat/tilâvet) açısından da otantik ve orijinaldir. Kur'an nüzulü ile birlikte başlayan bu 'okuma' şifahî ve tatbikî olarak nakledildiği için pratik olarak nesilden nesle aktarıla gelmiştir. Erken dönem eserlerinde yer alan Kur'an'ın okunmasına yönelik bu teorik bilgiler Hz. Peygamber ve üst referansı Hz. Peygamber olan sahabe ve tâbiûn uygulamalarıyla, sonraları sistematik bir hal kazanmıştır.

Birçok İslam âlimi Kur'an'ın, lafzî okunmasının müstakil bir ibadet olduğu konusunda hem fikirdir. Başta Taberî, Zemaşerî, Gazzâlî, Beğavi, Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr, Zerkeşî, Suyûtî ve Zerkanî gibi Kur'an ve Kur'an ilimleri alanında otorite zevat "Kur'an okumanın" sevap kazanılacak bir ibadet türü olduğu yönünde görüş birliği içinde olmuştur. Elde ettiğimiz veriler ışığında şu hususun altını çizebiliriz: Hz. Peygamber'den günümüze her asırda; Müslümanların İslâmî kaynakların özünü imbiikten geçirerek değer atfettiği "lafzî okuma"; üzerinde örf oluşmuş ve Kur'an kırâati/tilâveti "müstakil bir ibadet türü" olarak tarihî miras içinde nesilden nesle aktarılan saygın bir gelenek haline gelmiştir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerim.

Akpınar, Ali. *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2003.

- el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru ihyai't-turâsî'l-arabî, ts.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Mûsa el-Hanefî. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 cilt. Kahire: Dâru't- tbâati'l-münîriyye, ts.
- el-Beğavî, Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimu't-tenzil*. 4 cilt. Mısır: Şirketu mektebetu ve matba'atu Mustafa el-Babî'l Halebî ve evlâdihi, 1375/1955 (Hâzin tefsiriyle birlikte).
- Bell, Richard, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, London 1926.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmî'u's-Sahîh*. 8 cilt. İstanbul: y.y, 1981.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmî'l-melâyîn, 1956.
- Dağ, Ökkeş. "Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahabiler". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Dağdeviren, Alican. "Kur'an'ın Fonetik İcâzı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, sy. 20 (2009): 69-87.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. thk. İzzet Hasen. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1997.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. 2 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi's-sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Dartma, Bahattin. "Kur'an Kelimesinin Semantik Analizi Üzerine", *Bilimname*, sy.7 (2005):21-28.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1993.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 4. cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-arabiyye, ts.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil. *el-Murşidu'l-vecîz ilâ ulûmin tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru sadr, 1395/1975.
- el-Ebyârî, İbrâhîm. *Tarihu'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Mısri, ts.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- Fırat, Yavuz. "Kıraat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 13 (2002), 257-273.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu ulumi'd-dîn*. Beyrut: Âlemu'l-kutub, 2005.
- _____. *el-Erba'ûn fi usûli'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1409/1988.
- _____. *Cevâhiru'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Reşid Rıda el-Kabbanî. Beyrut: Dâru İhyai'l-ulûm, 1411/1990.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye, fi 'ilmi'r-rivâye*. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-hâdise, 1972.
- el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Abdilberr, Yusuf en-Nemerî. *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashab*. 4 cilt. Kahire: Dâru nahdati Mısır, 1380/1960.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debbâ. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed. *Usdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabe*. 7 cilt. Mısır: Dâru'ş-şa'b, 1286/1870.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 4 cilt. Mısır 1358/1939.
- _____. *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1426/2005.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Sahihu İbn Hibbân*. thk. Halil b. Me'mun Şihâ. Beyrut: Dâru'l-marife, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme. Riyad: Dâru tayyibeti'n-neşr ve't-tevzi', 1418/1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Kahire: Mektebetu'Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1972.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-meârif, ts.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsa b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbu's-seb'a*. thk. Şevki Dayf. Kahire, 1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-kubra*. Beyrut, 1377/1957.
- _____. *es-Siretu'n-nebeviyye mine't-tabakâti'l-kubra*. Kahire: ez-Zehra li'l-a'lami'l-Arabî, 1409/1989.
- İbnu's-Salah, Ebû Amr Takıyyuddîn Osman b. Salâhaddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1418/1998.
- el-Kurdî, Muhammed Tâhir b. Abdilkadir. *Tarihu'l-Kur'ân ve ğarâibu resmîhi ve hukmihi*. Kahire: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evladihi, 1953.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Hişam Semîr el-Buhârî. 22 cilt. Riyâd: Dâru alemlî'l-kutub, 1423/2003.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *Fî Rehâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Mektebetu'l-kulliyeti'l-Ezheriyye, 1910.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabiyye, 1972.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 4 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Nöldeke, Theodor-Schwally, Friedrich. *Kur'ân Tarihi*. çev. Muammer Sencer. İstanbul: İlke Yayınları, 1970.
- Okiç, M. Tayyib. "Hazreti Peygamber Döneminde Kur'ân-ı Kerim Öğrenimi", *Hakses*, sy. 3 (1967): 8-13.
- Ong, J. Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacioğlu Banon. İstanbul: Metis Yay., 1995.
- er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- er-Râmhumuzî, Ebû Muhammed b. Hallâd el-Hasen el-Fârisî. *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- er-Râzî, Fahrüddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. İsmâîl. *Tevdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*. 2 cilt. Medine: el-Mektebetu's-selefiyye, ts.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1403/1983.
- Subhi es-Salih. *Mebâhis fi `ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-ilm, 1988.

- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *Tabakâtu'l-huffâz*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu vehbe, 1973.
- _____. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1414/1992.
- _____. *İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*. Tanta: Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, 2006.
- _____. *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1419/1999.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turki. 26 cilt. Kahire: Merkezu'l-buhûs ve'd-dirâsâtil-'arabiyyeti'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*. thk. Muhammed Şâkir. 4 cilt. Kahire, ts.
- Turan, Abdülbaki. "Arza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 446-447. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. 4 cilt. Tahran: İntişârât âfitâb, ts.
- ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru ihyai'l-kutubi'l-arabiyye, ts.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Kahire: Dâru't-turâs, ts.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.